

КОЛОНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

УДК 341.231.14; 342.72/.73

Ковінько Дмитро Володимирович,
слідчий прокуратури Київського району м. Полтави

ІСТОРІЯ ІДЕЙ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано основні ідеї та концепції розвитку категорії "права людини" в історичному та правовому аспектах. Досліджується еволюція відношення держави та суспільства до прав людини в основних історичних епохах людства. Розглядаються питання кількісного збільшення обсягу прав людини та якісного їх наповнення новим змістом протягом історії розвитку людства, а також впровадження цього поняття у міжнародному праві та втілення його у життя в повному обсязі більшістю цивілізованих країн світу.

Ключові слова: права людини, держава, суспільство, історія ідей, міжнародно-правові документи.

Історія ідей про права людини бере свій початок з найдавніших часів людської історії. Ще в прадавніх міфах та віруваннях, а також у Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівність людей. Подібні погляди набули поширення в античні часи у Стародавній Греції, де й розпочався розвиток ідей про природні права.

Як зазначає у своїх дослідженнях Ю. І. Крегул, погляди про рівність людей у Стародавній Греції стали законодавчим наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. Отже, давньогрецькі погляди про права людини сформувались у загальному руслі міфологічних уявлень про те, що поліс (місто-держава) і його закони мають божественне походження і спираються на божественну справедливість. Право

взагалі і права окремих людей – членів поліса беруть початок, згідно з цим уявленням, не в силі, а в божественному порядку справедливості [1, с. 12].

Велика ідея природної рівності людей і волі всіх людей вперше була висловлена мислителями-софістами (V–IV ст. до н. е.). В їх працях були закладені основи концепції природного права. У центр головного мірила всіх речей вони поставили не традиційне божественне начало, а людину.

Аристотель говорив про право (і природне, і волевстановлене) тільки як про політичне право, тобто таке, яке можливе і має місце лише у державі. За ним, природне право можливе тільки як політичне право, а права людини – лише як права громадянина (що є членом полісу). Особливо слід визначити послідовну позицію Аристотеля у питанні захисту права особи на приватну власність та індивідуальну сім'ю. На ці положення як хресто-

<http://law.univ.kiev.ua/images/stories/app/2012-2.pdf>

матійні пізніше посилалися прибічники прав людини.

Природно-правові ідеї давньо-грецьких мислителів про свободу і рівність всіх людей отримали подальший розвиток у Стародавньому Римі. Так, положення грецьких стоїків (Зенона, Хрісіппа та ін.) про світовий природний закон ("загальний закон" для всіх людей і народів) були використані римськими стоїками (Сенекою, Епіктетом, Марком Аврелієм) для обґрунтування універсальної концепції природного права і космополітичних ідей, згідно з якими всі люди (за своєю природою і законами світоутворення в цілому) – громадяни єдиної світової держави, і що людина – громадянин Всесвіту [1, с. 17].

З природно-правових позицій стоїків випливало, що рабство не має виправдання, оскільки воно суперечить загальному закону і світовому співгромадянству людей. Зусиллями стоїків природно-правова ідея свободи і рівності всіх людей була виведена за вузькополісні етнічні межі і поширена на всіх представників людського роду як співгромадян єдиної космополітичної держави.

Аналізуючи праці римських юристів можна зробити висновок, що ними був зроблений суттєвий внесок у розвиток юридичних уявлень про права людини. Абстрактне уявлення про природно-правову справедливість було трансформовано в принцип позитивного права і стало основним критерієм дійсного права. Саме ідеєю справедливості, тобто відповідності права вимогам життя, керувались римські юри-

ти, створюючи "право юристів". Трактатування справедливості як необхідної властивості самого права і констатуючого моменту його поняття означало, що всі норми, які суперечили вимогам принципу природно-правової справедливості, не мають юридичної сили.

Слід погодитись із Ю. І. Крегулом, що важливе значення для розвитку концепції прав і свобод людини мало зроблене римськими юристами правове розуміння і тлумачення держави, правове визначення повноважень і обов'язків посадових осіб і установ [1, с. 20].

Античні ідеї свободи людей були підхоплені та далі розвинуті світськими і релігійними мислителями середньовіччя. В цей період значну роль у становленні універсальних понять прав людини стало відігравати розповсюджене в Середньовічній Європі християнство, постулати якого, зокрема, біблійні, відповідали загальнолюдським уявленням про добро, справедливість, рівність, недоторканність особистості тощо. Людина тут ототожнювалася із Божим творінням, ставилася у центр світу, однак не можна не брати до уваги відношення тогочасної офіційної церкви до людини, яка мислила всупереч встановленим канонам, або ще більше – відкрито висловлювала про це свої переконання. Не слід також забувати, що в ці часи права людини визначалися її суспільно-ієрархічним станом. Вони на цьому історичному етапі розвитку залишаються різними за змістом і обсягом правами-привілеями членів різних станів в соціальній структурі суспільства тогочасної феодальної системи права.

Для середньовічного періоду розвитку прав людини характерні певні здобутки, які виникали як компроміс та вперше закріплювалися у певній юридичній формі. Так, у середньовічній Англії протистояння короля із баронами та лицарями завершилося прийняттям у 1215 році Великої хартії вольностей, яка обмежувала абсолютну владу монарха і передусім його майнові права, закладала підвалини принципів відповідності вини і покарання, презумпції невинуватості, проголошувала право вільно пересуватися по території Англії, покидати країну та повертатись до неї тощо [2, с. 139]. В ній проголошувалися як права і свободи окремих станів, так і ті, які стосувалися широкого кола людей. Зазначена хартія традиційно вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства.

На зміну середнім вікам прийшов Новий час, що став з історико-правового погляду епохою виникнення та утвердження буржуазної держави і права. Це був новий щабель суспільного прогресу, у тому числі і в розвитку таких загальнолюдських цінностей, як права людини і громадянина. З'являється нова, раціоналістична теорія прав людини, яка була найбільш повно розроблена у працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж.-Ст. Мілля, І. Бентама та інших мислителів. Завдяки сміливій критиці феодального ладу і обґрунтуванню нових концепцій про права і свободи особистості, про

необхідність панування права у відносинах між індивідом і державою ця теорія знайшла багато прихильників і зробила великий внесок у формування нового юридичного світогляду, в ідеологічну підготовку буржуазних революцій та правове закріплення їх результатів [1, с. 24–25].

Досліджуючи ідеї прав людини у своїх працях О. Ф. Скакун констатує, що у XVII–XVIII ст. за часів буржуазно-демократичних революцій ідея про права людини відображається в теорії природного (природженого) права, що дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Ідея прав людини, заснована на теорії природного (природженого) права, знаходить втілення в нормативних актах держав Європи та світу [3, с. 209]. На шляху ствердження прав і свобод людини найбільш значимими в даний період розвитку людства були англійська Петиція про права 1628 року (конкретизувала багато положень Великої хартії вольностей 1215 року) та Білль про права 1689 року (яким було встановлені процедурні гарантії особистої недоторканності особи, обмеження строків тримання під вартою, закладено основу конституційної парламентської монархії в Англії), Декларація незалежності США 1776 року (перший офіційний документ, що закріпив на державному рівні невід'ємні права людини), Конституція США 1787 року (перша офіційна демократична конституція у світі). Починаючи з перших 10 поправок до Конституції США, які дістали назву Білля про права 1791 року, права

і свободи людини і громадянина набувають конституційного авторитету.

Слід також відзначити французьку Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, яка мала прогресивне значення стала юридичним закріпленням перемоги французької революції, прапором боротьби проти феодально-абсолютистських порядків не тільки для Франції, але й для антифеодальних виступів у інших країнах, за повсюдне визнання і захист прав людини і громадянина, була націлена на втілення практичної реалізації ідей правової держави. Декларація прав людини і громадянина 1789 року виклала "природні, невідчужувані та священні права людини": особиста свобода, власність, безпека і опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади; притягнення до кримінальної відповідальності лише на основі закону, презумпція невинуватості, свобода поглядів, думки, слова та преси, яка захищається "погрозою відповідальності за зловживання цією свободою" тощо.

З наступним ходом історії весь розвиток теорії і практики у сфері прав людини і громадянина, правової держави, верховенства права тією чи іншою мірою зазнав і продовжує зазнавати на собі благотворний вплив цього історичного документа. Як стверджує Ю. І. Крегул, проголошені в Декларації прав людини і громадянина ідеї мали особливо значний вплив на погляди передових мислителів тих країн (Німеччини, Росії, інших країн Східної Європи), де на порядок денний була поставлена необхідність здійснення

прогресивних буржуазних перетворень, складовою яких була боротьба за права і свободи людей [1, с. 30–31].

Упродовж XVIII–XIX століть з розвитком у світі конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали виходити у сферу впливу міжнародного правового регулювання. Питання захисту прав людини виходять за національні межі і стають об'єктом регулювання міжнародного права [1, с. 33].

Рубіжним правовим актом всесвітнього масштабу, що закріпив документально ідею прав людини, стала Загальна декларація прав людини, яка була затверджена та проголошена Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Ця дата сьогодні відзначається в країнах світу як День прав людини, з цього часу почала розвиватися теорія прав людини на міжнародному рівні. Загальна декларація прав людини прискорила процес зміни характеру права, що почався раніше: основним практичним призначенням права визначено утвердження свободи і справедливості у різних державах світу. Вона містить широкий перелік як громадянських і політичних, так і соціально-економічних прав людини.

Загальна декларація прав людини була прийнята у вигляді резолюції Генеральної асамблеї ООН, і тому закріплені в ній норми мають лише рекомендаційний характер. Тобто, вони

бажані, але не обов'язкові для держав-членів ООН. Але все ж, оцінюючи юридичне значення і силу положень декларації, слід враховувати те, що в міжнародному праві поряд з договором важливу роль відіграє і звичай, який формується в результаті практики держав і поступово визнається ними правовою нормою. І саме проголошені в Загальній декларації прав людини основні права і свободи розглядаються сьогодні як юридично обов'язкові звичаєві або договірні норми. У конституціях багатьох країн світу містяться посилення на цей документ і включається низка його положень [1, с. 102].

Загальна декларація прав людини заклала фундамент для подальшого утвердження, розвитку, конкретизації, розширення переліку та деталізації механізму забезпечення прав людини і громадянина практично в усьому цивілізованому світі. Так, у 1966 році на рівні ООН були прийняті важливі документи з прав людини – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Названі міжнародно-правові документи називають "Хартією прав людини". Норми поведінки, що закріплені в пактах, які по суті є міжнародними договорами, вважаються обов'язковими для держав, що приєдналися до них. Засоби щодо втілення положень пактів у життя містяться як у самих пактах, так і в окремих документах – Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та другому Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Слід зазначити, що права, закріплені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, в процесі градації загальноприйнятих прав і свобод дістали назву "права першого покоління" (право на життя і здоров'я, на свободу та особисту недоторканність, на вільне пересування, на свободу слова, думки, совісті тощо), а права, закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, – "права другого покоління" (право на соціальне забезпечення, на достатній життєвий рівень, на справедливі і сприятливі умови праці тощо). Якщо для реалізації "прав першого покоління" державі необхідно утримуватися під певних активних дій у взаємодії з людиною, або створювати певні умови для реалізації цих прав, то щодо "права другого покоління" різні держави поставлені у залежність від свого соціального-економічного розвитку, а тому, на жаль, далеко не всі держави можуть їх належною мірою забезпечити.

Не можна не погодитись із В. О. Котюком у тому, що еволюція правового статусу, прав і свобод людини в багатьох випадках залежить від факторів розвитку і співробітництва в цій сфері на міжнародному рівні. Під впливом міжнародного співробітництва зросла повага до прав і свобод людини [4, с. 373].

Із найважливіших міжнародно-правових документів у сфері прав людини варто назвати і прийняту Радою Європи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року із Протоколами, прийнятими до неї, в якій закріплено всі основні визнані європейською та міжнародною спільно-

тою права людини і громадянина. Положення даного міжнародно-правового документа є обов'язковими для України, яка в 1997 році ратифікувала Конвенцію. Захист порушених прав громадян держав-учасниць Конвенції здійснюється Європейським судом з прав людини. Необхідно зазначити, що з кожним роком кількість рішень, винесених Європейським судом з прав людини проти держави Україна, збільшується, що не може не викликати занепокоєння.

Проблема прав людини завжди була предметом гострих класових війн за володіння правами або їх розширення. Здобуті ж або розширені права, у свою чергу, фіксували статус людини в суспільстві на тому чи іншому етапі його розвитку, і кожний ступінь розвитку суспільства був черговим кроком до шляху знаходження і розширення свобод, поповнення прав людини новими якостями, розширення їх на більше коло суб'єктів [1, с. 10–11].

Що ж являє собою поняття "права людини"? У теорії права існує багато підходів до розкриття його змісту. Згідно з позицією Ю. І. Римаренка, права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [5, с. 88].

В. В. Копейчиков та С. Л. Лисенков зазначають, що права людини – явище історичне, тому що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про

право з погляду людини як учасника соціального життя. У загальному вигляді можна сказати, що ступінь і характер розвинутості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права у певному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина з іншого, – це не різні за сутністю, функціями і призначенням поняття, що функціонують незалежно одне від одного. Вони є принципово однопорядковими, взаємопов'язаними суспільними явищами [6, с. 70].

Аналізуючи багатосторонні міжнародно-правові угоди, можна зробити висновок, що кожна країна світу, що взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі з прав людини, повинна керуватися засадами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав кожної людини. Практично всі сучасні конституції демократичних держав мають норми, що у загальній формі гарантують непорушність основних прав людини. Проте, як свідчать сьогоденні реалії, в різних державах, у силу неоднаковості їх соціально-економічного і духовно-культурного розвитку, основні права людини в процесі реалізації наповнюються різним змістом.

Сучасний перелік прав людини, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і в конституціях правових держав, – результат довготривалого становлення. Сучасні еталони і стандарти у сфері прав людини перш ніж стати нормою демократичного суспільства пройшли свій непростий

розвиток та тернистий шлях до втілення із ідей у повсякденну практику.

Україна визнала права і свободи людини, проголосивши їх у положеннях Конституції та інших законодавчих актах. Більш того, їх розвиток і поглиблення окреслено як зміст, орієнтир, обов'язок (моральний і юридичний) державної діяльності. Україна є стороною практично всіх багатобічних конвенцій ООН в галузі прав людини, а тому для повноцінної реалізації прав людини у нашій державі, окрім їх закріплення на законодавчому рівні, необхідно забезпечити відповідний рівень соціально-економічного розвитку держави та правової свідомості громадян.

Ковинько Д. В. История идей и основные этапы развития прав человека.

В статье проводится анализ основных идей и концепции развития категории "права человека" в историческом и правовом аспектах. Исследуется эволюция отношения государства и общества к правам человека в основных исторических эпохах человечества. Рассматриваются вопросы количественного увеличения объема прав человека и качественного их наполнения новым содержанием на протяжении истории развития человечества, а также реализации этого понятия в международном праве и внедрения его в жизнь в полном объеме большинством цивилизованных стран мира.

Ключевые слова: права человека, государство, общество, история идей, международно-правовые документы.

Kovinko D. V. The History of the Idea and the Main Stages of the Development of the Human Rights.

In this article the author makes the analysis of development the basic ideas and concepts of the category "human rights" in historical and legal aspects. The author studies the evolution of relation of the state and society to the human rights in the basic historical epochs of humanity, starting from the origin of studies about human rights in Ancient Greece and until nowadays. The article compares the quantitative increase of different recognised human rights and their qualitative filling with the new meaning during centuries of humanity history. The author praises the realization of this concept in the international law, its fulfilment in the majority of the civilized countries of the world.

Keywords: human rights, state, society, history of ideas, international legal instruments.

Список використаних джерел:

1. Крегул Ю. І. Права і свободи людини: [навч. посіб. для студентів вузів] / Крегул Ю. І., Ладиченко В. В., Орленко О. І. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
2. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів вузів] / ред. Цвік М. В., Петришин О. В., Ткаченко В. Д. – Х. : Право, 2002. – 430 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопед. курс) : [підруч. для студентів вузів] / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
4. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : [навч. посіб.] / В. О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.
5. Приватне життя і поліція: Концептуальні підходи. Теорія та практика / ред. Римаренко Ю. І. – К. : КНТ, 2006. – 740 с.
6. Копейчиков В. В. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2012